

prijatelj, velezaslužni O. Lujo Marun poznatom svojom prijaznosti mi je dopustio, da jih prerišem i da izvijestim o njima, pa hoću ovjgje da mu od srca zafalim u ime antropologičke znanosti.

U Korčuli, dne 9. studenoga 1890.

Frano Radić.

Sredovječni spomenici u Vrličkoj okolici.

Poznato je, da je Vrlička okolica puna raznovrstnih i raznodobnih spomenika. O njekojima od ovih pisali su razni učenjaci, ali se do danas nezua niti za četvrti dio; drugima pako, niti se znade za položaj, niti im je naći spomena u povjesti. Svrha ovim redcima nije dignuti koprenu sa njihove tamne prošlosti, već jedino pokazati učenim rodoljubima na gradivo, od kog će oni sagraditi palaču, sa koje će se otvoriti hrvatskomu rodu bistriji pogled na slavu i moć njegovih predaka. Ovi redci želim da budu sigurnim vodičem svakomu ljubitelju hrvatske prošlosti k mjestima, koja sam ja tek velikom mukom i propitkivanjem pronašao.

I. Crkve i grobišta.

1. Sv. Spas. Crkva sv. Spasa leži u polju odmah pri vrelu Cetine, udaljena od Vrlike osam kilometara. Položaj je toli krasan, da si krasnijeg nije mogao poželiti nikakav sredovječni vitez. Pod nogama ima polje, koje natapa osam prekrasnih vrela, koja vriju u njenoj blizini. Sa sjevera ju štiti Dinara i Gnjat, sa juga Svilaja, a sa zapada vrletni Kozjak.

Crkva sv. Spasa sagrađena je kako bi tvrdio učeni ot. Zlatović svršetkom četrnaestog vijeka. Gradjena je sva od malih stijena dobro vapnom oblijepljenih. Njezine zidine, osobito zvonik, prkose još uvijek zubu vremena. Oblik crkve i zvonika jest skroz romanički. Oltar je okrenut na iztok, a glavni ulaz je pod zvonikom sa zapadne strane, dočim ima i pobočna vrata sa sjeverne strane, koja su više od polak zarušena. Do crkve bio je samostan, o čem poblize piše o. S. Zlatović u Viestniku od god. 1883. i 1884. i u knjizi »Franovci« na str. 33.

Ruševini crkve sv. Spasa imamo medju ostalim najviše zahvaliti zato, što nam je sačuvala nekoliko lijepih komada ornamentike iz dobe hrvatske samostalnosti, sličnih onima u Kninu, i

što nam je time pokazala, da je na tome mjestu ležala u to doba lijepa crkva, vjerojatno crkva stare *Vrhrike*. Postojeća naime crkva sv. Spasa sazidana je na ruševinah starije zgrade, od koje je uzimana gradja, kako se to jasno vidi po uzidanim komadima ornamentike. Osim toga potvrđuje to i okolno groblje, čiji su stećci mnogo stariji od crkve sv. Spasa. Za gradju uzimalo se sve, što je bilo pri ruci, pa je tako u južni ngao svetišta dospio i jedan rimski spomenik.

Od ornamentike te stare crkve našao sam dosad sedam komada. Jedan komad, uzidan u luku pred svetištem, dug 40 cm, a širok 18 cm, predstavlja dvije glavne jajoliko se savijajuće kružnice sa tri prutića u svakoj. U sredini svakog zavoja nalazi se troprutasti križ.

Drugi komad, koji je do nedavno ležao pod žrtvenikom, a koji se sada nalazi kao uzglavni kamen na jednom grobu, ukrašen je lijepim troprutastim vijencem, koji predstavlja križ. Suprotna strana ukrašena je po dužim vijencem kao i prednja, ali ne predstavlja križ. Taj komad, dug 87 cm, širok 20 cm., služio je u staroj crkvi kao pobočni stup vratašca, što vode k žrtveniku.

Treći komad, koji se nalazi na jednom grobu kao uzglavni kamen, dug 30 cm., širok 22 cm., predstavlja čvor sastavljen od dviju jajolikih troprutastih kružnica.

Četvrti komad, takodjer uzglavni kamen na grobu sa sjeverne strane crkve, dug 25 cm., širok 18 cm., naliči posve trećemu.

Peti komad i šesti komad predstavljaju šestolatične ruže, a nadjeni su na južnom nglu svetišta, uzidani kao prosta gradja.

Sedmi komad, koji se nalazi kao dolnji prag prozora na tornju, lijepo je ukrašen, ali ga radi visine nije moći dobro promotriti, a do njega se popeti nije moći.

Okolo crkve je veliko starinsko groblje sa više od stotine stećaka, od kojih je najveći dug 2·47 m, širok 1·45 m., visok 1·42 m., počem sadržava 5·085730 kubičkih metara kamena, što odgovara težini od 15000 kilograma.

U ruševinama crkve sv. Spasa krije se jošte mnoštvo ornamentike i grobova naših predaka, koji čekaju slogu medju braćom, da mogu izaći unucima na sunce ljubavi.

2. »*Crkvina*« u *Podosoju*. Niže kuća Ratića i Kovačevića nalazi se malen brežuljak, na kom se vidi šest većih stećaka i zidovi do površja tla srušene crkvice, koju narod nazivlje »*crkvinom*«.

To mjesto je odaljeno od Vrlike 5 kilometara, a leži blizu »Strazičina«, poznatih sa rimskih starina. Ob ovoj crkvi bila je rieč u zadnjem Vjestniku.

3. »Crkvina« na groblju u donjim Koljanima. Odmah uz desnu obalu Cetine na jednom povišem brežuljku nalazi se pravoslavno groblje. Na sredini groblja, na samom vršku brežuljka, vide se u šumici ruševine stare crkve, duga 12, a široke $5\frac{1}{2}$ m. i oko nje veliki i mnogobrojni stećci. Od ornamentike nisam mogao na prvi mah ništa opaziti, ali mi seljaci rekoše, da je odatle odnešeno mnogo »vezena kamenja« u blizi manastir Dragović, gdje sam ja našao jedan komad ornamentike na manastirskoj kuhinji sa vanjske strane, urešen pletrom kružnica sa tri prutića.

4. »Crkvina« na groblju u gornjim Koljanima. Na putu u Dragović, sa jedne i druge strane leži pravoslavno groblje. U onom dijelu na lijevoj strani nalazi se crkvica duga 8, a široka 4 m., i oko nje desetak stećaka.

5. »Crkvina« na Maovicama. Deset časa zapadno od sv. Jurja nalazi se brežuljak zarašten šumicom, na komu se danas pokapaju pravoslavni. Upravo u sredini ima ruševina stare crkve sa jošte postojećim oltarnim kamenom u svom prvobitnom položaju. Na jednom grobu ima vrlo primitivan križ, koji pokazuje na prvo doba kršćanstva u ovih stranah. Crkva je duga 10 5, a široka 5 m.

Odmah do te crkvice zapadno uz kuću Pavla Petkovića na nešto nižem brežuljku, nalazi se staro groblje sa velikim stećcima, na broju kojih 60 komada, a istovjetnim sa onim kod sv. Spasa u vrelu Cetine.

6. Na livadi Jakova Ercega u donjim Maovicama, uz put što vodi na Otišić, ima u živici primitivni krst i oko njega oznake njeke zgrade i grobova.

7. Odmah do puta, što vodi k crkvi na Otišiću, idjući sa Maovica, nalazi se grobište sa desetak stećaka u lijepoj hrastovoj hladovini. Grobište je na zemlji Gjura Stojavljevića, koji je preko četrdeset grobova izkrcio i razvalio, da zadobije što više zemljišta; po čem se vidi, da je bilo prije mnogo veće.

8. Uz isti put na Otišiću, pred samom pravoslavnom crkvom, nalazi se drugo veće od prvoga groblja, obrašteno malom živicom. Seljaci, krčeći svoje okolne njive i prodirući u groblje, izkapaju lijepo klesanih komada kamenja, po čem bi se moglo slutiti, da pod tim grobljem leži rimsko groblje ili druga koja rimska zgrada.

9. *Uz kuće Kruničeve*, na posjedu Hinke Krunić, nalazi se gromila kamenja, koju narod nazivlje »crkvinom«. To mjesto dao sam pročitati, i nasao sam zidove stare oveće crkve, medju razvalinama koje nadjena su dva rimska spomenika, koja su u nju dospjela iz blizog rimskog grada kao prosta gradja.

II. Tvrđje.

1. Oko šest kilometara od vrela Cetine, na podnožju Dinare, nad selom Podglavaš stoji tvrđja »Glavaš«. To je jedna od najvećih tvrđjava u kraju, kojim su se zidine prilično održale. Dužina zidina iznosi 50, a širina 25 m. Sjeverna i jedina kula sačuvala se je skoro sasvim, osim krova i podstrešja, koje je što neprijatelj što vrijeme srušilo do glavnog svoda na drugom podu. Gradjena je sva od malih i neoklesanih, ali dobro oblijepljenih stijena; samo sa jedne strane pristupna. Ta tvrđja je bila prva na udarcu preko Uništa obično silazećemu neprijatelju.

Kako pripovijeda Ivan Lovrić u svojim historičkim opazkama (1776.), bila je ta tvrđja sijelom nekih bana, koji se održaše nezavisnima za punih 300 godina, dok tvrđju god. 1522. ne osvojiše i ne oplijeniše Turci.

2. Nedaleko nad vrelom Cetine, na podnožju Gnjata, uz kuće ili bolje plandišta i staje Četnikove, nalazi se okrugao brijeg sa svih strana zasut ruševinama njeke starinske tvrđje, kojoj više ni temelja nije moći razpoznati. Sav brijeg pun je smrvljenog posudja zemljenog i staklenog. Nedavno nadjoše seljaci u jednom blizom vrtu lijepo rezban jelenji rog, kog nikako ne mogoh naći; jer su ga nekud zabacili. Osim toga nadjeno je raznog oružja i posudja. Na podnožju brijega su dvije špilje, jedna veća, jedna manja, te su služile pribježištem bijednoj raji.

3. Na lijevoj strani Cetine, nad kućama Kneževića, na jednom ovišem šiljatom brijegu, vide se ostanci njeke jake kule, koju narod nazivlje »Gradinom«.

4. Na Maovicama, poviše Vrlike, blizu kuća Binkovih, nalazi se poviši okrugao brežuljak, sav obasut ruševinama stare tvrđje. Ta je tvrđja jedina u kraju imala okrugao oblik. Narod ju nazivlje gradinom. Okolo nje nadjeno je mnoštvo oružja i drugih stvari, a osim toga i jedan kanal, koji je vjerojatno služio za vodu.

5. Vrlička tvrđja odmah na goleti nad gradom jedna je od onih, koje su najdulje postojale. Ona je sa svih strana nepristupna

a bila je od drugih i nešto tvrdje gradjena, te se je njenom pomoćju više puta stalo na put turskomu bijesu. Zadnji put se spominje god. 1716. za rata sa Turcima, kada su Mletčani u nju poslali dvije čete vojnika, da hrabre narod na odpor proti polumjesecu, koga taj put sretno odbiše. Odmah uz tvrđju u istoj stijeni je špilja za 200 ljudi, u kojoj bi se branitelji u skrajnoj nuždi sklonuli proti bijesnom Turčinu, odakle ih nikakva sila radi nepristupnosti ne bi mogla izagnati.

6 Nad Podosojem, na brijegu više kuća Varničinih, vide se ostanci sredovječne jake tvrđje, koja je gospodovala cijelim položajem prema Cetini i gori Svilaji.

7. Nedaleko od gornje tvrđje, na istoj gorskoj kosi, vide se ruševine i temelji druge jake tvrđje poviše kuća Grabićevih. Poznaju se temelji mnogobrojnih jakih kula, kao i glavni zid na samoj hridini, pod kojom je špilja, koja je služila kao skromno skladište i utočište braniteljima, a bila je sa samom tvrđjom spojena hodnikom.

P. P. Stanić.

Staroglagoljski nadpis u Bakru.

U gornjem gradu nedaleko stolne crkve sv. Andrije nahodi se jedna vrlo stara ruševna kućica, koja pripada danas bakarskoj obitelji Pazolin.

Ta je kućica u veoma drevnom predjelu grada Bakra, koji se predjel naziva »Fortica« po staroj tvrđjavi što je negda na zidina gradskih tu obstajala. Tvrđjavi se vide i danas tragovi, na kojih se još dobro razpoznaju školje za topove na zidovih. Pregled je sa gradjevine vrlo interesantan, a sjeća nas staro-mljetačkog tipa.

Nad vratima spomenute kućice nalazi se stari jedan na polukrug uklesani glagoljski nadpis, koji spominje ime Agapita. U bakarskih listina od XIV. stoljeća čita se neki Agapit kao satnik u gradu Bakru¹⁾, stoga bi ova kućica pripadala po tom nadpisu obitelji Agapit. Mi danas ne nalazimo u Bakru takvoga obiteljskoga imena.

Pošto je ta kućica sasvim zapuštena, stoga da za vremena spasim taj nadpis, prepisah ga evo kako sledi:

¹⁾ Kukuljević: Monumenta historica Slavorum meridionalium.